

Málnási Ferenc

**Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében**

XX.

**Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830),
a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849),
a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867)
az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan**

XVI.

Mítoszok, mondák, legendák

Nemzeti történelmünk kimagasló csúcsa az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. A hősök gazdag anyagot szolgáltatottak a korszak mondáinak kialakulásához, a nép megőrizte szívében a forradalom tüzeit lánggra lobbantó márciusi ifjakat, a szabadságharc csatáiban hősiessé küzdő huszárokat, a veres sipkás honvédgyalogosokat, Bem apót, Damjanichot, Klapkát és a többi legendás tábornokot, az aradi 13-at. A legtöbb történet egyértelműen Kossuth apánkhoz fűződik. Érdemes megfigyelni, hogy az idő begyógyítja a múlt sebeit. A századforduló népi történeteiben még a korábban gyűlölt Habsburg-uralkodó is „ferencjósává” szelődött.

A lengyelek *József Zachariasz Bem*-je, a magyar Bem József, a székelyek Bem apója, a törökök Murád Teflik pasája egész életében a szabadságért küzdött — ezért lopta be magát a mi szívünkbe is. Egyik mondánk azt meséli, hogyan vágta ki magát és katonáit Szászsebes égő házai közül, s csatát kezdve, Puchner generálist egészen Szebenig üldözte. Gábor Áron tüzérőrnagy a semmiből teremtett tüzérséget Székelyföldön — *Lészen ágyú!* —, hetvennél is több ágyút öntött, a tüzéreket is kiképezte, különösen a székely diákok tanulták meg hamar az ágyúk kezelését.

Petőfi Sándor költőnkéről is számos mondát ismerünk, Rózsa Sándorról és másokról is...

„Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása és az 1867-es kiegyezés között kibontakozó magyar irodalomban sajátos összetettség, kettősség tanúi le-

hetünk: az útvesztés, a tanácstalanság, a mind keserűbb *csalódások és szárnyaszegett remények* akkordjai mellett fel-felcsendülnek a *hit: a bizakodás, az élni akarás* hangjai is. Azok az írók, akik irodalmi pályájukat még 1848 előtt, a reformkorban kezdték, vágyaik, reményeiket nem adták fel, ezek a vágyak, remények és törekvések egy sor jelentős művet segítettek a világra, amelyek vívódó kétséggel bár, de ragaszkodni akartak és ragaszkodtak is a negyvenes évek céljaihoz. Jókai Mór, Arany János, Tompa Mihály és mások mellett ez a hit, a hinni akarás váltotta ki a küzdés és bizakodás nagyszabású drámai költeményét *Madách Imréről* (1823–1864), *Az ember tragédiáját* (1860), amelyről Arany János így vallott: „...*úgy koncepciójában, mint kompozíciójában igen jeles mű*”. Sőtér István írja, hogy a „Tragédia sajátos sommázata az egész Világos utáni korszak szemléletének. A szabadságharc bukása kimondatlanul húzódik meg a Tragédia eszmekörében” (*Nemeskürty István*, 1985. 3. 543.). A drámai költemény, emberiség-költemény, lírai dráma elnevezés nem előzmények nélküli. Az Isten és az Ember viszonya szinte a középkori misztériumjátékokig, *Dante Isteni színjátékáig* vezet vissza a családfát. Előzményként említhetjük *Milton* eposzát, *Az elveszett paradicsomot*, *Goethe Faustját*. *Victor Hugo* műhelyében készült el a *Légende des siècles* (Századok legendája) és *Ibsen Peer Gyntje*. Ezek a világirodalmi alkotások lassan-lassan beépülnek irodalomtörténetünkbe is, s anyanyelvi óráinkon, tanterveinkben szerepelnek. De a magyar irodalomban is a reformkor gondolati lírájának, verses epikájának egyik legértékesebb vonulatát adják azok a művek, amelyek az emberi lét, cselekvés értelmét boncolgatták: *Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas* (1823), *Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde* (1831), *Gondolatok a könyvtárban* (1844), *Petőfi Sándor: Az apostol* (1845–46). 1849-nek kellett eljőnie, hogy a reformkorban még csak eseti kérdésfeltevés alapproblémává váljon, hogy valóban szembenézzen a „mi dolgunk a világon?” a Világos utáni újrafogalmazott kérdéssel. *Babits Mihály* 1923-ban, egy *Madách*-kiadáshoz írt előszavában úgy véli, hogy „eszméssel fejezni ki a szív eleven kínjait még megrázóbb, mint képekkel és zenével tenni azt, hasonlattal s rímmel: mert az eszmékben a csalódás túlnő egyéni jellegén, s a természeti törvény könnyörtelen általánosságba ütközik, egyetlen ember könnyei elborítják az egész világot. Ebben áll Az ember tragédiája hatásának titka”. (*Kerényi Ferenc* szerk., 1992. 141.) *Madách Imre* alkotása része magyar irodalomtörténetünknek, színháztörténetünknek, a világirodalomnak, s generációkon keresztül *Madách* gondolatai velünk jönnek a XXI. századba is: „*A gép forog, az alkotó pihen. Fekar kezeikkel mérsz, de hisz nagy úr vagy... A tett halála az okoskodás. Nem az idő halad, mi változunk. Milliók egy miatt. Még a borsón is szépet álmodom. Mondottam, ember: küzdj, és bízva bízzál!*” — szállóigék, amelyekre felhívjuk tanítványaink figyelmét, érettségi kártyákon vissza-vissza is köszönnek *Madách* sorai, reméljük, hogy az újabb generációk sem mennek el mellettük süket fülekkel.

Anyanyelvünk helyzete

Már a XVIII. század közepétől vannak jelei annak, hogy egyre többen felismerték a magyar nyelv méltatlan helyzetét, természetes fejlődésének megtorpanását. *Faludi Ferenc* (1703–1779) például közmondásokat, „szépen illő társigéket, szép magyarázatokat (kifejezéseket)” gyűjtött, hogy „igazabban kitanulhassa a tulajdonabb magyar szócéjtéseket”. Az elszórt kezdeményezések után *Bessenyei György* fellépése, majd *Kazinczy Ferenc* mozgalmának sikere után a reformkori törekvések megvalósítják a magyar nyelv jogainak a helyreállítását, elterjedését, a magyar nyelv államnyelv lesz — hatalmas eredmény!

Ám az elnyomó hatalom mindig tudta, hogy egy nép megsemmisítő beolvasztását az anyanyelvvel és kultúrával kell kezdeni. 1849 után, a Bach-korban a közigazgatás, a bíraskodás és a katonaság nyelve ismét a német. *1856-tól kezdve a gimnáziumi oktatás* is hivatalosan *németül* folyik. Az egyetemeken *németül* és *latinul* oktatnak. Tanári oklevelet az 1850-es években magyar anyanyelvű pedagógus nem kaphatott. A korabeli városképek német feliratai is az elnyomó idegen ország díszleteit alkotják. Folyamatosan bontakozik ki a tudatos és szervezett küzdelem a németesítés ellen. A Magyar Tudományos Akadémia válik ennek egyik védőbástyájává, Erdélyben pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

A magyar nyelv életre keltését, jogainak visszaszerzését segítik a megújuló és elszaporodó folyóiratok és napilapok: a *Pesti Napló* (1850-től), az *Új Magyar Múzeum* (az első tudományos folyóirat a szabadságharc után), a *Budapesti Szemle* (1857-től), a *Századok* (1867-től), a *Magyar Nyelvőr* (1872-től), a *Népszava* (1872), a *Vasámapí Újság*, *Figyelő*, *A Hét*, az *Új Idők* stb.

Az életre kelt és végre méltó rangját kivívó színházi élet is az anyanyelv szépítését és terjesztését szolgálta. 1864-ben megalakítják a *Színi Tanodát*, s *Blaha Lujza*, *Jászai Mari* és mások népszerű, ismert személyek lesznek. A meseíró *Benedek Elek* fogalmazta meg *Blaha Lujzáról*, hogy ő volt az ország „*legsikeresebb és legolcsóbb magyar nyelvmestere*”.

Az önkényuralmi korszak kialakított egy sajátosságosan magyar színműváltozatot is, a *népszínművet*. Tartós sikerű műfajjává vált, sikerét az adta meg, hogy a háttérbe szorított magyar nyelvet és nemzeti-népi kultúrát őrizte, ápolta, *mutatta*. A *mutatni* szó ezúttal különösen fontos: hiszen amit könyvben csak olvashatunk, azt a színpadon *látjuk* is: népviseletet, falusi házak bútorzatát, szokásokat... Mindez többnyire felületesen és egy patriarkális nemzeti egység leplével borítottan mutatkozott meg, mégis született néhány érték: *Szigeti József* (1822–1902): *A vén bakancsos és fia*, *a buszár* (1855). Ha ma megtekintjük a kolozsvári Nemzeti Színház együttesének előadásában *A vén bakancsost*, amelyet *Janovics Jenő* rendezésében egy 1918-as mozgóképfelvétel őrzött meg a számunkra, akkor megértjük a műfaj sikerét: a népelet típusai más színdarabokban föl nem lelhető alakítási lehetőségeket nyújtanak. A népszínművek sikeres szerzője *Szigligeti Ede* (1814–1878), a Nagyváradon született nagytekintélyű színházi szakember, akinek *A cigány* (1853) című darabja korunkban is sikeres, gondoljunk *Szirtes Ádám* alakítá-

sára. Legnépszerűbb, máig játszott darabja a *Liliomfi* (1849. december), amelyet csak Pesten, a Nemzetiben negyvenszer adtak elő az önkényuralom idején, s azóta is a legnagyobb magyar színészek sora mutatkozott be Liliomfiként, föl egészen Pécsi Sándorig.

A nyelvműveléssel párhuzamosan európai szintűvé fejlődik a század második felében a nyelvtudomány is. Leghíresebb nyelvészeink ebben a korban *Szarvas Gábor*, *Balassa József*, (...) *Munkácsy Bernát*, *Pápay József*, *Riedl Szende*, *Simonyi Zsigmond*, *Szinyei József*, *Tolnai Vilmos*. Budenz adja ki *Magyar-ugor összehasonlító szótárát*, ő a megalapítója a *Nyelvtudományi Közleményeknek* is. Sokféle szótár jelenik meg ebben a néhány évtizedben. A felidézett tudósok munkáját folytatják később *Gombocz Zoltán*, *Horger Antal*, *Kertész Manó*, *Pais Dezső*, *Zsirai Miklós*, a megalakuló *Magyar Nyelvtudományi Társaság* és folyóiratuk, a *Magyar nyelv*.

A magyar nyelv szókincsébe sok jövevényszó kerül be a német nyelvből vagy német közvetítéssel: *bakfís*, *blazírt*, *blüccel*, *cech*, *colstok*, *cvikkeker*, *fals*, *flaszter*, *frász*, *féss*, *ferbli* stb. Németes fordulatok, szerkezetek: *jól jön ki valakivel*, *tisztába hoz*, *kívülről tud valamit*, *kárba megy*, *a terv kútba esett*, *jól áll neki*, *bóna alá nyúl valakinek* stb. Németes rag- és névutóhasználat: *a gyermek nevelésénél*, *ért valami alatt*, *a kérdés tárgyalásánál* stb.

A magyar igekötőrendszer gazdagodik a *betart*, *kitárgyal*, *bepótol*, *leközi*, *leigazol* stb. alakokkal. Bővül a névutórendszerünk is: *címén*, *értelmében*, *esetén*, *kapcsán*, *kedvéért*, *területén* stb. alakokkal.

Igeragozási és -jelezési rendszerünkben folytatódik az egyszerűsödés, pl. az ikes ragozású rendszer, pl. a felszólító és feltételes módú egyes szám 1. és 3. személyben terjed a *mosakodjak*, *mosakodjon*, *mosakodnék*, *mosakodna* alak az ikes *mosakodjam*, *mosakodjék*, *mosakodnám*, *mosakodnék* helyett. Szaporodnak azok az igék, melyeknek csak az egyes szám 3. személyében használják ikes alakját: *válik*, *múlik*, *bújik*, *megjelenik*. A múlt idők egyszerűsödése a XIX. század végére befejeződik.

Az egyre inkább normaként működő *köznyelv* háttérbe szorítja és elhomályosítja a nemzeti nyelvet gazdagító nyelvjárásokat.

A korszak áttekintését örömteli művelődéstörténeti megállapítással zárhatjuk: 1867 után már csak a katonaságban marad meg a német szolgálati nyelv (ez ellen már Hajnóczyék is fölemelték szavukat), s Eötvös József minisztersége alatt, 1868-ban megszületik a törvény, amely szerint „minden növendéket csak anyanyelvén kell oktatni”, s ez természetesen az Erdélyben élő nemzetiségekre is vonatkozott. 1867–1868-ban a parlamenti képviselők csaknem egyharmada író, költő, újságíró, művész (Nemeskürty István adata), s ez a ma is megirigyelhető gazdagodását és csiszolódását jelentette a politikai, közéleti nyelvhasználatnak.

A szépirodalomnak *sokféle stílusirányzata jelentkezik* egyszerre és egymás után: a *rokokó*, a *klasszicizmus*, a *szenzimentalizmus*, az *irodalmi népiesség*, majd a *romantika*. Íróink legfőbb törekvése volt, hogy műveikkel bizonyítsák: a magyar nyelv is képes e sokféle, sokszor egymással ellenkezésben álló hangulat, látásmód, érzésvilág kifejezésére.